

<https://doi.org/10.15407/uhj2025.06.102>
УДК 316.42:94(477)“1991/2020”+94(477-25)“1991/2020”

Мирослава СМОЛЬНИЦЬКА

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,
відділ історії України другої половини ХХ ст.,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
smol78@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-0325-2735>

Марина БАРИШПОЛЕЦЬ

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,
відділ воєнно-історичних досліджень,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
maryna.loboda@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4317-9122>

«СЕЛО ПІСЛЯ ІМПЕРІЇ»: ПОВСЯКДЕННІСТЬ, ПАМ'ЯТЬ І СУБ'ЄКТНІСТЬ У ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (1991—2020 рр.)

Мета — показати, що українське село є повноцінним суб'єктом постсоціалістичних і постколоніальних трансформацій й може бути включеним до глобального дослідницького поля. На прикладі мікроісторичного аналізу громад населених пунктів Київщини — Головурова та Кийлова проаналізовано, як у повсякденних практиках, просторових ініціативах і пам'ятєвих проєктах формуються нові моделі суб'єктності й дистанціювання від радянського порядку. **Методологія** дослідження міждисциплінарна, поєднує мікроісторичний підхід із постколоніаль-

Цитування: Смольницька М., Баришполець М. «Село після імперії»: повсякденність, пам'ять і суб'єктність у трансформаційних процесах пострадянської України (1991—2020 рр.). *Український історичний журнал*. 2025. № 6 (585). С. 102—122. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.06.102>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ною оптикою та просторовим аналізом. Залучено концепти гібридності, мімікрії, культурної пам'яті й повсякденного спротиву як інструменти критики імперських структур повсякдення. **Наукова новизна.** Село позиціонується як активний суб'єкт постімперських трансформацій. Пропонується аналітична рамка «село після імперії» як альтернатива моделям модернізації або занепаду. Цей підхід інтерпретує сільські громади просторами повсякденної суб'єктності та соціальної резистентності, поєднуючи українські приклади з постсоціалістичною антропологією і глобальними постколоніальними студіями. **Висновки.** Випадок Головорова та Кийлова показав, що сільські громади не лише реагують на зовнішні виклики, а й формують власні стратегії адаптації й опору. Вони постають як осередки економічної винахідливості (маятникова міграція, дрібне підприємництво, неформальні практики), плюралізації пам'яті (музеї, фейсбук-групи, родинні архіви) та локальної суб'єктності (догляд за простором, саморепрезентація, горизонтальна взаємодія). Ці процеси — локальна адаптація, гібридизація простору, переозначення спадщини — демонструють здатність до культурного самоствердження в умовах структурної вразливості. Отримані результати відкривають перспективи для компаративного аналізу пострадянського досвіду у ширшому постімперському контексті.

Ключові слова: *пострадянські трансформації, село, сільські громади, постколоніальна оптика, повсякдення, культурна пам'ять, мікроісторичний підхід, локальна суб'єктність.*

Після розпаду СРСР простір українського села поступово змінювався — як унаслідок інституційного демонтажу, так і завдяки повсякденним практикам, в яких радянська спадщина переосмислювалася в нових умовах. Ці зрушення частково відображені в історіографії. Водночас наукове осмислення пострадянських трансформацій переважно зосереджене на макропідходах — демографічному, економічному, інституційному. Повсякденний досвід сільських громад, їх «тілесна ритуальність», практики пам'яті й цифрової саморепрезентації — залишається поза аналітичним фокусом. Особливо бракує уваги до села як до активного середовища, де формуються нові уявлення про простір, культуру та минуле.

У цьому контексті важливо розрізнити характер локальної суб'єктності в радянську й пострадянську добу. До розпаду СРСР вона проявлялася здебільшого в межах централізованої системи — через тактики пристосування, неформальні практики і звичну дієздатність, що рідко виходила за межі дозволеного. Після 1991 р. ця суб'єктність набуває нових форм — як етична, громадянська та культурна дія, вкорінена в місцевому досвіді. Таким чином, село не вперше демонструє здатність до активності, однак у постімперській дійсності вона виявляється у змінених режимах середовища, влади й пам'яті.

Аналітична рамка «село після імперії» у цьому дослідженні розглядається не як час після 1991 р., а як підхід, що дозволяє побачити село не в термінах втрати, а як простір локальної реконфігурації, символічного осмислення та переозначення повсякдення. Цей підхід ґрунтується на поєднанні теорій, що дозволяють критично осмислити трансформації простору, пам'яті й суб'єктності в пострадянських селах. Зокрема використано ідеї А. Лефевра про соціальне виробництво простору як пережитого, уявленого і практикованого [1], П. Бурдьє — про втілений габітус та розподіл капіталів [2], А. Ассманн — про культурну пам'ять як динамічний ресурс [3], Г. Бгабги — про постколоніальну гібридність і мімікрію [4], Д. Скотта — про повсякденну дієздатність громад у логіці прихованого спротиву [5]. Додаткову евристичну

оптику забезпечують підходи К. Ганна [6], А. Вайнера [7], які дозволяють інтерпретувати село як суб'єкт постімперських і постсоціалістичних трансформацій — не лише в історичному, а й у культурному, просторовому та політичному вимірах.

Зазначений аналітичний фокус знаходить емпіричне втілення в дослідженні двох сільських громад Лівобережної Київщини — Головурова та Кийлова, які постають не як об'єкти змін, а як активні учасники переосмислення спільності, простору й пам'яті. Джерельною базою слугують усні свідчення, архівні матеріали, просторові спостереження і цифрові репрезентації минулого (зокрема у фейсбук-групах).

Такий підхід дозволяє простежити, як у локальному щоденному постають нові режими пам'яті, присутності й дії, що поступово виводять село з ролі периферії. В постімперському контексті воно постає як простір, де спадок імперії переосмислюється і трансформується на ресурс для творення нової суб'єктності. Дослідження не лише реконструює досвід сільських спільнот, а й відкриває перспективу для критичного аналізу таких понять, як «спадок», «суб'єктність», «(не)модерність» у межах української історичної перспективи. Це, своєю чергою, закладає основу для подальших студійовань перетворень села в пострадянському й постколоніальному вимірах — з акцентом на культурну дієздатність, просторову перебудову та локальні режими пам'яті.

Історіографія українського села в пострадянську добу коливається між традиціоналістськими образами «морального осередку», макроаналітичними підходами до інституційних і демографічних змін та мікропідходами, що розглядають громаду як агента культурної трансформації. В межах макроінституційного та географічного аналізу села виконано дослідження М. Барановського [8—9], що висвітлюють просторову поляризацію, демографічне занепадання периферії та концентрацію населення навколо центрів. До цього напряму належить і праця О. Білан [10], яка репрезентує типовий для економічної думки початку 2010-х рр. підхід: село постає об'єктом аграрної реформи й модернізації через оптимізацію власності, підвищення конкурентоспроможності, техніко-економічні параметри виробництва, технологічне оновлення (включно з НТР і біотехнологіями). У центрі — не соціальні динаміки, а інституційні механізми регулювання, що трактують село як інструмент економічної політики. Динаміку історіографічного поля ілюструє низка праць С. Падалки, де простежується рух від інституційного аналізу [11] через культурно-охоронну парадигму [12] до спроб осмислити повсякдення як потенційний простір символічного спротиву [13].

Орієнтація на щоденне життя локальних громад простежується й в етнографічних працях. У розвідці Г. Бондаренко [14] на прикладі с. Кищенці (Черкаська обл.) описано зміну трудових, святкових, комунікаційних та міжпоколінневих практик, спричинених війною, цифровізацією, внутрішньою мобілізацією громади.

Трудова повсякденність як форма адаптації до нових соціально-економічних умов висвітлюється в емпіричному дослідженні Н. Лінцової [15], побудованому на фокус-групах у п'яти регіонах України. Авторка виокремлює п'ять типів трудової поведінки — особисте селянське господарство, фермерство, роботу за наймом, сезонні роботи та збиральництво. Це дозволяє побачити не лише економічні

стратегії, а й уявлення про «правильну» працю, гідність і вікову диференціацію практик виживання.

У руслі мікроісторичних підходів вирізняється стаття О. Годованської [16], присвячена повсякденню сільських учителів Галичини 1970—1980-х рр. Спираючись на усну історію, дослідниця показує переплетення радянської культурної політики з господарською рутиною, фіксуючи як тяглість змін, так і локальну своєрідність галицького села.

Схожої епістемологічної чутливості набуває підхід Н. Ханенко-Фрізен [17], котра розглядає усну історію не тільки як джерело, а й інструмент пізнавального зсуву та повернення голосу маргіналізованим групам. Її аналіз проекту деколективізації (2007—2009 рр.) демонструє, що в поколіннево структурованих наративах постає фігура розколгоспненого селянина — не пасивного свідка змін, а співучасника історичних процесів.

До інтерпретацій, що акцентують на символічному вимірі сільських трансформацій, належить підхід Т. Лозинської [18], яка аналізує уявну перебудову пострадянського села після розпаду колгоспної системи. На прикладі зникнення спільного образу «громади» та появи множинних неоспільнот — від дачників до ветеранів — авторка показує, як у селі співіснують групи з несумісними уявленнями про порядок, належність і «своє». Це дозволяє побачити фрагментацію локальної ідентичності як симптом глибшої кризи символічної єдності.

Іншу аналітичну траєкторію пропонує дослідження М. Смольницької та М. Барішполець [19], що зосереджене на критичному аналізі локальних джерел як самостійних форм знання, здатних до рефлексії, продукування сенсів і наративної дії. Їхній текст синтезує мікроісторію, просторову критику, постколоніальний аналіз і теорії пам'яті, пропонуючи нову рамку для прочитання пізньорадянського села як місця гібридної ідентичності, повсякденного спротиву та символічної суб'єктності.

Ці інтерпретації унаочнюють ширший методологічний зсув в українській історіографії — від модернізаційних й охоронних парадигм до культурної аналітики, що розглядає сільські громади як агентів смислотворення і просторової дії. Концептуальне обґрунтування цієї зміни пропонує підхід Я. Верменич [20], котра розвиває регіоналістику як аналітичну рамку, чутливу до простору, темпоральності та локальної ментальності. Ключовим в її концепції виступає уявлення про регіон як хронотопонімічну систему з власними ритмами життя, моделями розселення, ментальними структурами та пам'яттєвими практиками. Такий підхід дозволяє бачити локальні спільноти не як периферійні фрагменти модернізації, а як соціокультурні цілісності, що формують власні символічні порядки у взаємодії з глобальними викликами. В поєднанні з критикою подієвої історії, орієнтацією на компаративну локальність, увагою до регіональної свідомості, ця перспектива створює методологічний міст між мікроісторією, просторовим аналізом і культурною антропологією села.

У сучасному історіографічному полі окреслюється поступ до складнішого прочитання українського села — як простору гібридного, символічного й рефлексивного. Запропоноване дослідження розвиває цю тенденцію шляхом інтеграції

мікроісторичного, просторового, пам'яттєвого та постколоніального підходів, що дозволяє побачити сільські громади не як уламки модернізації, а як суб'єктів постімперських трансформацій. Водночас досі недостатньо осмисленими залишаються способи, в які сільські громади змінюють імперський спадок через мікропрактики щоденного життя, створюючи альтернативні форми сучасності поза рамками державних або інституційних сценаріїв — саме на цю малодосліджену ділянку спрямовано аналітичний фокус цієї статті. Мета полягає в тому, аби показати, що українське село заслуговує на включення у глобальні дослідницькі рамки постсоціалізму й постколоніалізму як повноцінний простір смислотворення, культурної дії та пам'яттєвих трансформацій. Спираючись на мікроісторичний аналіз двох громад Лівобережної Київщини — Головурова та Кийлова, розглянемо, як у повсякденних практиках, просторових ініціативах і локальних пам'яттєвих проектах формуються нові моделі суб'єктності й відбувається дистанціювання від радянського символічного порядку. Аналітична рамка «село після імперії» дає змогу критично осмислити постімперські зміни як на рівні щоденних рішень, так і у ширшому полі уявлень та репрезентацій. Хронологічні межі дослідження окреслюються 1991—2020 рр.: від розпаду СРСР до адміністративної реформи, коли села Головурів і Кийлів увійшли до складу Вороньківської ОТГ.

Отже два локальні приклади — Головурів і Кийлів Бориспільського р-ну Київської обл. — дають змогу дослідити повсякдення сільських громад крізь призму варіативності досвідів. Їхня контрастність простежується як у просторовій структурі й ландшафті, так і у практиках пам'яті, рівні інституційної підтримки та стратегіях адаптації.

Головурів — порівняно молодий населений пункт, що виник у 1926 р. як виселки, та за кілька десятиліть набув адміністративної переваги в локальній ієрархії. Із 1960-х рр. село стало взірцем радянського інституційно впорядкованого простору: тут існувала сільська рада (до її складу також входили Кийлів і Бір¹), а на базі радгоспу «Україна» реорганізовано економічне підприємство — держплемптахозавод. У цей самий період на тлі зростання чисельності мешканців за рахунок переселенців із затопленого с. Рудяків² відбувалась активна інфраструктурна розбудова.

Ефект повноцінної радянської присутності здобувався комплексно. Вулична геометрія Головурова, централізована забудова й перенесення господарських об'єктів за межі житлової зони відображали просторову раціональність доби, орієнтовану на нормативну впорядкованість, керовану видимість та уніфікацію. В такий спосіб реалізовувалася ширша політика «згладжування» меж поміж містом і селом у сфері побуту й культури [16, с. 1352].

Системне включення громади в офіційний ідеологічний сценарій, в якому публічне життя та пам'ять перепліталися в повсякденності, здійснювалося шляхом поширеного наповнення центру села виразними радянськими маркерами — символічними, ідеологічними, функціональними. Будинок культури, меморіальний

¹ Село проіснувало до 1985 р. [21, с. 149].

² Село проіснувало до 1971 р. [21, с. 138].

комплекс на честь загиблих у війні, Парк дружби (закладений за участі делегації Німецької Демократичної Республіки на початку 1980-х рр.), стела до 40-ї річниці перемоги утворювали просторове ядро села, доповнене багатоквартирною забудовою, сучасними приміщеннями школи та дитсадка.

Висока частка дітей у демографічній структурі — 259 школярів і 162 дошкільнят при загальній чисельності населення 1580 осіб³ — забезпечувала повноцінну роботу освітньо-культурних установ. Це зміцнювало образ «живого» села та підкріплювало його значення як елемента радянської системи соціального планування.

Село Кийлів, перша письмова згадка про яке датується 1628 р., натомість, репрезентує іншу модель — укорінену в історичному ландшафті, зі стихійно сформованим простором та гібридною локальною ідентичністю. Його нерівномірна, фрагментарна топографія обумовлена природним рельєфом і тривалим заселенням. Археологічні пам'ятки, зокрема залишки Змієвого валу, стародавні стоянки⁴ вказують на глибоку історичну тяглість.

Попри те, що 1943 р. житлову та господарську забудову Кийлова вдалося зберегти завдяки втручанню місцевих мешканців, які завадили німцям застосувати тактику «випаленої землі», в пізньорадянський період село зіткнулося з іншою формою дестабілізації — стратегічною відмовою від розвитку⁵. Географічна вразливість — розташування у зоні ризику затоплення під час будівництва Канівської ГЕС — зумовила ставлення до Кийлова як до «неперспективного» населеного пункту. Спорудження захисної дамби хоч і стримало загрозу від води, проте не зупинило відтік мешканців, послаблення соціальних зв'язків, згорання інституційної підтримки.

Ситуація в Кийлові вписується у ширший контекст пізньорадянської політики щодо сільських територій, якій були притаманні скорочення інфраструктурних інвестицій, уповільнення житлового будівництва та диференціація між «перспективними» й «неперспективними» селами, яка дедалі зростала [22]. В 1980-х рр. школярі продовжували навчатися в будівлі, зведеній на початку ХХ ст., а дошкільнята — залишалися вдома, оскільки спорудження дитсадка не передбачалося. На 1991 р. у селі проживали 720 осіб, серед яких 64 школярі та 45 дошкільнят⁶.

Незважаючи на політику поступового згорання інституційної підтримки та стимулювання переселення до «перспективніших» місцевостей, мешканці Кийлова залишалися на місці, село жило: зберігалися соціальні зв'язки, продовжували функціонувати індивідуальні господарства, діти ходили до школи. У цій оптиці Кийлів може бути прочитаний через концепт «прихованого повсякденного спротиву» Д. Скотта [5, с. 28—47] — як простір, де спротив не має форми відкритого конфлікту, але виявляється в рутинній присутності, непоступливості й

³ Архів Голомурівської сільської ради Бориспільського р-ну Київської обл. (далі — АГСР), с. Голомурів. Протоколи сесій Голомурівської сільської ради за 1991 р. Арк. 6, 10.

⁴ Перелік об'єктів культурної спадщини Київської області. №№ пам'яток у с. Кийлів: 290—301. URL: <https://wlm.org.ua/docs/local/kiiev-obl/1708-01-11-2017.pdf>

⁵ Особистий архів М. Баришполец. Руденко Б. Аудіозапис. 2017 р. с. Кийлів.

⁶ АГСР. Протоколи сесій Голомурівської сільської ради за 1991 р. Арк. 6, 10.

тихому ігноруванні логіки знецінення. Збереження села постає не як протест, а як форма життєвої сталості, прояв мікрополітики щоденного виживання.

У зіставленні Головурова та Кийлова проявляються два способи співіснування з радянським спадком — як у просторі, так і в темпоральності. Головурів уособлював радянську модель просторової інженерії, де модерність реалізовувалася через упорядковану забудову й типову інфраструктуру. Будучи адміністративним центром сільської ради, село відіграло роль «вітрини» централізованого планування. Його візуальна структурованість може здаватися простою містобудівною раціональністю. Проте теорія А. Лефевра [1], що соціальний простір є результатом матеріального виробництва та водночас утілює соціальні уявлення й механізми влади, допомагає проявити неочевидне. Планування Головурова слід розглядати як приклад виробництва простору, що матеріалізував ідеологічні уявлення про модерність, контроль і видимість влади. Натомість Кийлів функціонував як середовище повсякденної тягlosti, сформоване поза ідеєю уніфікованого порядку. Через відсутність підтримки село не зазнало цілісної просторової трансформації, хоча окремі ознаки радянського модернізаційного впливу все ж були помітними. Водночас тягlostь повсякденного життя підтримувалася не стільки завдяки цим впливам, скільки зусиллям самої спільноти. Відповідно до ідей А. Лефевра, які акцентують, що соціальний простір не завжди є продуктом цілковитого планування, а може містити спонтанні елементи, породжені практикою життя і пристосуванням, просторові характеристики Кийлова відображали радше стихійні процеси соціального відтворення, ніж спроби ідеологічної стандартизації. Подібні простори, як зазначає К. Ганн, чинять опір уніфікованим темпоральним уявленням про модерність і виявляють альтернативні ритми соціального часу, які не зводяться до шкали «відсталого» чи «прогресивного» розвитку [6].

Сільська економіка також була носієм імперського порядку. Якщо архітектура й забудова візуалізували контроль, то господарська модель — радгоспно-колгоспна система — уніфікувала ритми життя, підпорядковувала працю та робила громади економічно залежними. В. Мороз ще в 1983 р. трактував її не як марксистську, а імперську конструкцію, що трималася на ліквідації приватної власності [23, с. 4—5, 14].

Задовго до краху радянського режиму українські села перебували в умовах затяжної соціально-економічної кризи. З середини 1970-х рр. влада намагалася компенсувати наростання проблем в аграрному секторі масштабними капіталовкладеннями, проте вже на початку наступного десятиліття ситуація лише погіршувалася: продовольче постачання слабшало, а колгоспники, попри підвищення зарплат, залишалися найбіднішою категорією серед працівників [24, с. 471; 25, с. 485, 493]. «Перебудова» не усунула ці суперечності, радше навпаки: зробила дефіцит буденністю, а соціальне розшарування — очевидною реальністю.

Початок 1990-х рр. став для мешканців Головурова та Кийлова періодом руйнування звичних форм повсякденного укладу. Побутові труднощі, деградація публічного простору, ослаблення усталених каналів підтримки стали відчутними для більшості, незалежно від соціального статусу. Особливо помітно зміни проявилися в Кийлові. У селах Бориспільщини, розташованих біля Дніпра, де берегова смуга традиційно служила ресурсною основою для місцевих жителів, наприкінці

1980-х рр. стрімко розвивалися дачні кооперативи, що заповнювали простір новими формами користування. В той час як державна економіка занепадала, приватне будівництво просувалося швидко, формуючи паралельний ландшафт, відчужений від життя села. Корінні мешканці іронічно називали ці новобудови «Нью-Кийлів», «Нью-Проців» тощо — натякаючи на контраст між сучасними котеджами й занедбаними радгоспними фермами. Асиметрія посилювалася: селяни втрачали доступ до прибережної зони, а товари в магазинах скуповували приїжджі⁷ [26, с. 281].

Зникнення державної підтримки в аграрному секторі та соціальній інфраструктурі супроводжувалося втратою впорядкованості, руйнуванням звичних ритмів життя. Перехідний період після розпаду імперії був наповнений розмаїтими викликами повсякдення — потребою самостійно підтримувати в належному стані школи, фельдшерсько-акушерські пункти, пристосовуватися до занеухаючого благоустрою, зберігати базові форми співжиття⁸.

Підтримка незалежності України на референдумі 1991 р. виражала як політичний вибір, так і зміну уявлень про суб'єктність — прагматичну, локальну, засновану на стратегіях виживання, господарювання й обережної самоорганізації. В Головурові це проявилось в колективних домовленостях щодо газифікації та ремонту медпункту — як формах гнучкої ініціативи, спрямованої на подолання кризи⁹. Перші кроки самоврядної взаємодії засвідчили, що навіть за умов нестабільності повсякденність не лише руйнується, а й стає простором тактичної адаптації — вибіркового освоєння можливостей, уникнення надмірної конкуренції та формування локальних режимів взаємної відповідальності. У цьому сенсі ця логіка перегукується з ідеями Дж. Скотта про повсякденні практики спротиву, що постають як неартикульована, але вперта відповідь спільноти на зовнішній тиск [5, с. 255—274].

У Головурові та Кийлові, як і на Бориспільщині загалом, перехідний період початку 1990-х рр. ускладнився гіперінфляцією, скороченням бюджетного фінансування, кризою державного сектору та демонтажем радгоспної моделі [26, с. 281—295]. Подібні виклики були типовими для сільських регіонів України. У цих умовах традиційна система соціального захисту й інституційного забезпечення фактично перестала діяти, залишаючи громади наодинці з економічною нестабільністю [9].

Зафіксована в пострадянській Україні тенденція до реіндивідуалізації господарювання [15], в Головурові та Кийлові проявилася в розширенні особистих домогосподарств. Доступ до земель колишнього держплемптахозаводу, зокрема до 0,25 га під забудову та до 0,6 га під городництво, створив умови для відновлення праці на власній землі. Активізувалися дрібномасштабне городництво, утримання худоби для споживання й торгівлі. Наприклад, у 1991—1993 рр. поголів'я великої рогатої худоби в Головурові зросло з 82 до 167, у Кийлові — з 43 до 66¹⁰, що свідчить про

⁷ Особистий архів М. Смольницької. Лобода К. Рукопис. 2014 р. с. Головурів.

⁸ АГСР. Протоколи сесій Головурівської сільської ради за 1993 р. 23 арк.

⁹ Там само. Арк. 10—11, 18, 21—22; Особистий архів М. Смольницької. Лобода К. Рукопис. 2014 р. с. Головурів.

¹⁰ АГСР. Протоколи сесій Головурівської сільської ради за 1991 р. Арк. 6; Протоколи сесій Головурівської сільської ради за 1993 р. Арк. 4.

повернення до самозабезпечення. Поява перших фермерських господарств і приватизація землі¹¹ стали етапами переходу від колективної до індивідуальної економіки — складової ширшого процесу дерадянїзації повсякденного життя.

У цьому контексті щоденна господарська діяльність виступала формою локальної суб'єктності, заснованої на доцільності, повторюваних практиках і звичних схемах взаємодії. Подібні процеси адаптації описує К. Ганн на прикладі угорського села, показуючи, як постсоціалістичні спільноти відновлювали життєздатність через локальні ритми та практики [6]. Попри відмінність контекстів, ці випадки ілюструють здатність мешканців перетворювати залишки минулого в ресурси виживання за нових умов.

Збої у системі постачання стали ще одним викликом для сільських громад. У Головурові та Кийлові проблема гострого дефіциту продовольчих і промислових товарів простежується як у спогадах (що свідчать про простой в магазинах і черги ще до завезення продукції), так і в документації сільради, яка здійснювала малоефективні спроби вплинути на ситуацію¹².

У цих умовах базари — спершу в Борисполі та Києві, а згодом і щотижневі сільські торги — стали альтернативними центрами локальної економіки¹³, що ґрунтувалися на неформальній торгівлі, особистих зв'язках і репутаційній довірі. Вони не тільки забезпечували матеріальні потреби, а й відкривали нові простори соціальної взаємодії, де відновлювалися горизонтальні контакти, втрачені після краху радянської системи постачання. Це явище можна розглядати як актуалізацію соціального капіталу в розумінні П. Бурдьє — ресурсу, який забезпечував доступ до обміну і взаємної підтримки в умовах інституційної невизначеності [2].

Формами пристосування ставали дрібна приватна торгівля, маятникова мобільність і пошук підробітку — елементи гнучкої логіки виживання, що її Н. Лінцова аналізує як характерну для пострадянського села в умовах зникнення інституційної підтримки [15]. Досвід Головурова та Кийлова у цьому контексті постає як локальний приклад ширших тенденцій.

Попри складну економічну ситуацію, 1993-й рік позначився окремими ознаками адаптивної активності спільнот, передусім через початок газифікації та продовження приватної житлової забудови. В Головурові, зокрема, в експлуатацію було введено 18 хат¹⁴. Ці дії, незважаючи на обмеженість ресурсів, вказували на появу локальної ініціативи і прагнення реагувати на зміни в доступний спосіб.

Ще одним викликом стало масове скорочення зайнятості, спричинене припиненням діяльності місцевого держплемптахозаводу. Цей процес був частиною занепаду радгоспної системи, що відбувався на тлі загальноукраїнської аграрної

¹¹ Там само. Протоколи сесій Головурівської сільської ради за 1992 р. Арк. 10—16.

¹² Там само. Протоколи сесій Головурівської сільської ради за 1991 р. Арк. 18, 23; Особистий архів М. Смольницької. Лобода Г. Рукопис. 2016 р. с. Головурів; Смольницька М. Рукопис. 2016 р. м. Київ.

¹³ Особистий архів М. Смольницької. Лобода Г. Рукопис. 2016 р. с. Головурів; Смольницька М. Рукопис. 2016 р. м. Київ.

¹⁴ АГСР. Протоколи сесій Головурівської сільської ради за 1993 р. Арк. 22.

кризи, зумовленої порушенням паритету цін між сільськогосподарською і промисловою продукцією, втратою внутрішнього ринку та технічною й економічною відсталістю переробної галузі [10]. В 1996 р. підприємство було реорганізоване у відкрите акціонерне товариство, проте ця форма виявилася нежиттєздатною. У 2000 р. воно збанкрутувало, тож громада остаточно втратила головного роботодавця¹⁵. Лише небагатьом мешканцям удалося знайти роботу в селі. Для більшості економічно активного населення ключовим способом пристосування стала щоденна трудова міграція до Борисполя й Києва, що узгоджується з дослідженнями маятникової мобільності як стійкої стратегії виживання в умовах депресивного ринку праці [27, с. 45—140].

У відповідь на звуження можливостей для стабільного заробітку селяни дедалі більше покладалися на підсобне господарство як базовий ресурс підтримки родини. Паралельно розвивалися дрібні форми підприємницької активності, переважно неформальні й ситуативні: перевезення пасажирів і вантажів власним транспортом, оранка городів, торгівля з рук, дрібний ремонт. Хоч значна частина таких ініціатив виявилася нетривалою, окремі змогли адаптуватися до нових умов та зберегтися.

Така трансформація локальної економіки вказує на глибшу структурну проблему — вразливість малих виробників, особливо на початкових етапах діяльності. На неї негативно впливали нерівні ринкові умови, обмежений доступ до ресурсів, слабка інфраструктурна підтримка [10]. Водночас на місцевому рівні поступово виникали більш стійкі форми підприємництва: фермерські та мішані господарства, деревообробні майстерні, харчове виробництво, послуги і роздрібна торгівля¹⁶ [26, с. 97—98]. Все це свідчило про диверсифікацію місцевої економіки, що розвивалася не як результат цільової державної політики, а як низова відповідь на потребу виживання за нових реалій пострадянського життя.

В такій динаміці проявлялася повсякденна економічна суб'єктність: поєднання праці, стратегій виживання, дрібного підприємництва і трудової мобільності поступово переозначувало село як простір дії. Традиційна аграрна функція доповнювалася роллю мішаного середовища — місця, де перепліталися виробництво, обмін, пересування й реагування на невизначеність. У цьому мішаному порядку проступає те, що Г. Бгабга називає мімікрією — пристосуванням через часткове копіювання домінуючих моделей, що не веде до повного наслідування, а формує проміжну, унікальну конфігурацію [4]. Саме такою проміжною формою виступає й сільська економіка початку 1990-х рр.: вона імітувала ринкову поведінку, але функціонувала як гібридна система у власних, локально окреслених координатах, де ключову роль відігравали неформальні обміни, репутаційна довіра та мережі взаємопідтримки.

Паралельно з перетворенням економічної структури села проявлялися і глибші соціальні зміни. Обмежені перспективи професійного розвитку та інфраструктурні бар'єри спричиняли відтік молоді, часто безповоротний. Це, своєю чергою, підживало тяглість локальної пам'яті та формувало розрив соціального спадкоєм-

¹⁵ Особистий архів М. Смольницької. Лобода К. Рукопис. 2014 р. с. Голоурів.

¹⁶ АГСР. Фотоальбом.

ства. Подібні тенденції фіксуються й у польових дослідженнях українських сільських громад, де активізація міграційних потоків і трансформація місцевої культури стали ознаками перехідного періоду [14].

Втім поряд із відтоком поступово з'являлися й нові мешканці — переважно завдяки близькості до столиці, родинним зв'язкам або прагненню жити поряд із природою у зоні міської досяжності. Відбувався зсув у функціональному статусі цих сіл: від замкненої аграрної одиниці до гібридного простору приміської агломерації. Як зазначає Ю. Білан, такі зміни відображали ширшу тенденцію деагритизації, за якої сільський простір дедалі більше виконує функції житла, транзиту й рекреації, а не лише виробництва [27].

У Кийлові особливо відчутним став зсув у призначенні прилеглих земель, що раніше входили до складу аграрного виробничого ландшафту. Мальовнича природа, близькість до води та демографічний спад сприяли поступовому перетворенню цих територій на зону сезонного й рекреаційного використання. Станом, зокрема, на 2013 р. тут діяли 7 садових товариств, кілька мисливсько-рибальських комплексів і 22 бази відпочинку, де в теплий сезон перебували до 10 тис. відвідувачів [26, с. 100]. Одним із показових прикладів нових практик використання навколишніх територій став приватний комплекс «Selfish Club» (2006 р.), орієнтований на заміський відпочинок і спортивне рибальство [28].

Згадані процеси поступово змінювали не тільки ландшафт, а й структуру користування селом — від спільного до розділеного. Співіснування постійних мешканців і сезонних користувачів дедалі частіше породжувало напругу в доступі до ресурсів, символів та уваги, виявляючи глибші зрушення в укладі села. Все це було частиною масштабнішої трансформації життєвого простору — соціального, культурного, символічного.

Повсякдення в Голоурові та Кийлові поступово переосмислювалося під впливом нових уявлень, освітніх і дозвілєвих практик, змін у сфері пам'яті й ідентичності. Ці процеси розгорталися на перетині деколонізації, глобалізації, цифровізації, що перепліталися з локальними ініціативами, адаптаціями, численними викликами. У шкільному середовищі, зокрема, зміни проявилися в переході до українськоцентричної моделі, яка передбачала оновлення навчального змісту, формування нового візуального образу закладу, трансформацію виховної моделі. Посилилась увага до українознавства, тематичних заходів, краєзнавчих ініціатив. Водночас відмовлялися від радянських практик — участі школярів у радгоспних роботах та в діяльності піонерських організацій, які слугували інструментами дисциплінування [29]. Такий арсенал, за А. Вайнером [7, с. 1114—1155], формував «радянський соціально-етнічний організм» — ідеологічно й тілесно впорядковану модель громадянства.

Демонтаж символіки і трудових ритуалів став не лише зміною курсу, а й розривом із логікою внормованої соціалізації в радянському суспільстві. Промовистим прикладом цього було зникнення піонерських посад на зразок голови ради дружини чи ради загону, які ще на початку 1990-х рр. функціонували в Голоурові як елемент ідеологізованого учнівського самоврядування. Їх замінили нейтральні структури,

як-от рада школи. 1991 р. відбувся останній прийом у піонери, червоні галстуки зникли з ужитку, а носіння шкільної форми радянського зразка втратило обов'язковість, що засвідчувало деполітизацію та роздержавлення освітнього простору¹⁷.

У цьому контексті зміни в освіті можна розглядати через концепт колективної, точніше культурної пам'яті, який сформулювала А. Ассманн [3, с. 63—65]. Ідеться про пам'ять, що виходить за межі особистого досвіду, але формує тривале відчуття належності до спільного «ми». Саме школа, як інституція відповідальна за передання й інтерналізацію культурної пам'яті, стала в умовах пострадянського переходу ключовим простором формування національного уявлення про минуле. Те, що не може бути згадане особисто, ставало предметом вивчення, осмислення й засвоєння — через навчальні програми, символіку, мову, ритуали, що дозволяло новим поколінням уявити себе частиною тривалої історії.

Трансформації в освіті не були ізольованим явищем. Їх імпульс відчувався й за межами школи — у ширших процесах самоорганізації громади. Звільнення від централізованих ідеологічних моделей створювало передумови для оновлення місцевої пам'яті, форм участі в культурі, а згодом і для переозначення простору як середовища дії. Рух від інституційної деколонізації до повсякденної суб'єктності — через пам'ять, творчість, переоцінку спадщини — став однією з ключових ознак постімперського села.

Від кінця 1980-х рр. старше покоління мешканців отримало змогу відкрито озвучувати раніше замовчувані теми — Голодомор, репресії, остарбайтери. Ці спогади вже не залишалися суто приватними, перетворюючись на акти персоналізованої відповідальності за минуле. Відбулася демократизація історичної комунікації, в якій травматичний досвід втрачав статус табу, набуваючи форм спільного осмислення.

Важливо підкреслити, що саме лише виникнення можливості вільно говорити про минуле ще не означало її негайної реалізації. Процес розгортання історичної комунікації був поступовим і нерівномірним. Найбільш активно спогади почали фіксуватися у 2000-х рр. — у межах шкільних краєзнавчих проєктів, ініціатив молоді, а також через індивідуальні зусилля на зразок записів студентів або місцевих краєзнавців, зокрема й авторок цього дослідження¹⁸ [30]. Деякі мешканці вдавалися до особистих форм висловлювання: мемуарних фрагментів, віршів, літературних творів, побудованих на повсякденному досвіді [31]. Фіксація пам'яті відбувалася через інтерв'ю, документування і творчу рефлексію. Знаковим результатом стало видання краєзнавчого альманаху як спроби громади самостійно структурувати власну пам'ять і створити платформу для локального бачення минулого [32].

У матеріальному ландшафті сільських громад провідне місце займали радянські об'єкти пам'яті — братські могили та пам'ятники загиблим у Другій світовій війні. В Голоурові, як відносно молодому поселенні радянського часу, саме цей наратив став домінантним: більшість мешканців асоціювали минуле передусім із

¹⁷ Особистий архів М. Смольницької. Барішполець М. Рукопис. 2020 р. м. Київ; Смольницька М. Рукопис. 2016 р. м. Київ.

¹⁸ АГСР. Фотоальбом.

німецько-радянською війною, тоді як пам'ять про репресії, депортації чи Голодомор надходила переважно ззовні. Наприкінці 1980-х рр. у селі було створено шкільний музей, присвячений «Великій Вітчизняній», однак уже в перші роки незалежності його експозиція почала включати й інші теми, зокрема матеріали про остарбайтерів [33]. Ці приклади свідчать про те, що у сільському просторі радянські об'єкти пам'яті залишаються фізично присутніми, але сприйняття їх змінюється: вони втрачають ідеологічну визначеність, вбудовуються в локальні сценарії пам'яті або поволі переозначаються.

На тлі поступової переорієнтації пам'яті активізувалися ініціативи зі збереження та осмислення минулого. В Кийлові це включало спробу зібрати матеріали до майбутнього музею письменника й дисидента О. Бердника, який провів тут значну частину свого життя та чия постать уособлює альтернативний радянському образ минулого. Теми повстанських загонів періоду Української революції 1917—1921 рр., Голодомору, німецької окупації й руйнування старої церкви поступово виходили з тіні родинних оповідей, набували публічної видимості¹⁹ [32, с. 235—240].

Паралельно осмислювався й матеріальний спадок як носій локальної історії та маркер втрати. Частина відповідної спадщини Кийлова й колишнього с. Рудяків, мешканці якого частково переселилися до Головурова, — зокрема вітряки, перенесені до Переяслава ще в радянську добу, — нині експонуються в музеї народної архітектури як частина національного культурного нарративу. Попри фізичне переміщення, у селах зберігається пам'ять про ці об'єкти як про впізнавані знаки минулого, що не зникло, а лише змінило свій контекст²⁰.

Ці пам'яттєві ініціативи — як наративні, так і матеріальні — були не лише формами збереження, а й інструментами впорядкування пам'яті, що слугували підґрунтям для культурної автономії та локальної легітимності. Подібні «простори пам'яті» часто виникають у відповідь на досвід втрати, трансформації або потребу символічного переозначення як радянського, так і дорадянського минулого.

У пострадянській період культурна активність сільських громад виходила за межі пам'яттєвих практик, охоплюючи аматорську творчість і цифрову присутність. У Головурові та Кийлові вона ставала формою символічного самозбереження: колективи «Джерела» і «Дніпрові дзвони», що діяли ще з 1970-х рр., зберігали тяглість, адаптуючи репертуар до нових українознавчих орієнтирів. Попри обмежені ресурси, вони трималися завдяки самоорганізації [32, с. 230—231, 282—283].

Трансформації охопили й молодіжне середовище: з послабленням ідеологічного контролю в ньому почали домінувати культурні коди, раніше не притаманні селу — західна музика, іноземні фільми, орієнтація на модні тенденції²¹. Це свід-

¹⁹ Особистий архів М. Барішполець. Руденко Б. Аудіозапис. 2017 р. с. Кийлів; Форостянко О. Аудіозапис. 2017 р. с. Головурів; Особистий архів М. Смольницької. Лобода К. Рукопис. 2014 р. с. Головурів.

²⁰ Жам О., Козій Г. Колекція вітряних млинів НІЕЗ «Переяслав». URL: <https://perejaslav.org.ua/biblioteka/kolekciya-vitryanih-mliniv-pereyaslav.html>

²¹ Узагальнено за фейсбук-групою «Місце зустрічі: ...». URL: <https://www.facebook.com/groups/929947647534378>

чить про гібридизацію культурного споживання, коли локальний простір поєднується з глобальними впливами.

Процес посилили відкритість кордонів і цифровізація: подорожі, інтернет, смартфони розширили уявлення про світ та змінили форми комунікації. У соцмережах, зокрема у фейсбук-групі «Місце зустрічі», фіксувалися, створюючи віртуальну архітектуру пам'яті, події громади, архівні фото, спогади. Такі віртуальні платформи стали і каналом обміну, і простором медіалізованої комеморації — інструментом локального символічного самовираження, що відповідає загальноукраїнським напрямам архівації повсякденного у цифрову епоху [34].

Таким чином, поряд із переозначенням минулого в матеріальному ландшафті, сільські громади почали розширювати пам'яттєвий горизонт за допомогою цифрових медіасередовищ. Вони поєднували архівну логіку з саморепрезентацією, перетворюючись на місця комеморації й самовираження. Такий спектр практик поглиблював розуміння локальної суб'єктності в постімперську добу — від символічної присутності в онлайн-середовищі до тілесної участі в колективному ритуалі.

Від кінця 1980-х рр., у період «перебудови», й особливо після розпаду СРСР активізувалося релігійне життя та розширився простір духовної свободи, що суттєво вплинуло на обрядову культуру, соціальні взаємодії, тілесні практики ідентифікації. Святкування Різдва, Великодня чи Трійці виходили за межі богослужіння. Важливим проявом трансформації стало повернення тілесності в ритуал, зокрема зростання популярності церковного вінчання як соціально визнаного акту²² [32, с. 235—240].

Цей процес можна прочитати у світлі спостережень А. Вайнера [7], котрий аналізував радянський соціальний проект як систему, що прагнула дисциплінувати ідентичність і тіло через ритуали, виховання та контроль за соціальними межами. Повернення обрядів — вінчання, освячення оселі — стало формою відновлення тілесної суб'єктності й жестом культурної автономії, утвердженням права громади самостійно визначати форми духовного життя та ідентичності.

У селах сформувався плюралістичний релігійний ландшафт: у Кийлові діяли три громади, у Головурові — дві. Розпочалося будівництво храму Православної церкви України. Таке розмаїття не породжувало конфліктів, а виявляло свободу вибору. Нові храми, переобладнання радянських господарських приміщень під богослужіння й активність різних конфесій стали знаками духовного оновлення та осередками спільної дії. Їх доповнювали каплиці у житловому середовищі, на цвинтарях — як доступні святині, інтегровані в повсякденність. Протестантські громади залучалися до соціально-освітньої роботи з молоддю.

У поєднанні ці практики засвідчують не лише повернення віри, а й посилення здатності до дії, турботи про спільне — як в інституційній, так і в повсякденній площинах. У Головурові та Кийлові це виразно виявилось у переосмисленні ролі

²² Особистий архів М. Баришполец. Спогади жителів с. Головурів Бориспільського р-ну Київської обл. Аудіозаписи. 2017—2018 рр.; Особистий архів М. Смольницької. Смольницька М. Рукопис. 2016 р. м. Київ.

сільської громади як активного суб'єкта суспільства. Така релігійна й соціальна активність вписується у ширші трансформації соціальної, економічної, культурної тканини села та резонує із загальною тенденцією, властивою пострадянським сільським громадам, де активізація локальної суб'єктності стала відповіддю на демонтаж централізованих інституцій [35].

Уже в перші роки незалежності України фіксуються прояви колективних дій «знизу»: в Головурові — ініціатива з приватизації ділянок для працівників соціальної сфери (що не була автоматичною та вимагала активного відстоювання); у Київлові — спротив намірам скоротити школу до чотирьох класів²³. Зазначені приклади виявляють емерджентну суб'єктність — здатність громади до самоорганізації, яка виникає з повсякденних практик піклування, взаємодії й відповідальності за спільне.

У наступні роки ця суб'єктність проявлялася і в політичній сфері. Зокрема на президентських виборах 2004 р. в Головурові простежувався значний рівень підтримки В. Ющенка, а група мешканців брала участь у мітингах «Помаранчевої революції»²⁴. Під час «Революції гідності» місцеві чоловіки приєднувалися до заходів із блокування трас у Бориспільському р-ні, щоб перешкодити проїзду до Києва автобусів із прихильниками «Антимайдану»²⁵. Інтерв'ю та локальні свідчення фіксують, що від 2014 р. головурівці були залучені як до бойових дій, так і до збору допомоги добровольцям²⁶. Паралельно формувалися виховні й меморіальні практики: у школах проводилися ритуали вшанування героїв Небесної сотні та АТО — від учнівських виступів до локальних експозицій, участі в міжнародних акціях²⁷. Усі ці сюжети демонструють формування моделей солідарності, що поєднували громадянську активність і культуру пам'яті та забезпечували згуртованість в умовах нових викликів²⁸.

Упродовж пострадянської траєкторії — від локальних ініціатив 1990-х рр. до мобілізацій під час війни — сільські громади формували стратегії адаптації, спираючись на доступні ресурси. У термінах П. Бурдье [2], такі ресурси набувають форми капіталів: соціального (взаємодітримка), культурного (обрядові знання, традиції, репертуарні практики) та символічного (публічне визнання, сакральна

²³ Особистий архів М. Смольницької. Лобода Г. Рукопис. 2016 р. с. Головурів.

²⁴ Там само. Лобода К. Рукопис. 2014 р. с. Головурів.

²⁵ Там само. Волошко Н. Рукопис. 2025 р. с. Головурів.

²⁶ АГСР. Список учасників АТО (2020); Громадська Л. «Війна загартувала нас». Про війну з перших вуст. *Скарби Писарської гори*. Гол. ред. і упоряд. В. Литвин. Вип. 1. Біла Церква, 2018. С. 232—234; Особистий архів М. Смольницької. Волошко Н. Рукопис. 2025 р. с. Головурів.

²⁷ Всесвітня естафета «22 Push Up Challenge». 14.02.2017. Головурівська ЗОШ І—ІІІ ступенів. URL: https://golovurovs.ucoz.ua/news/22_push_up_challenge/2017-02-14-80; День захисника України. 28.10.2016. Головурівська ЗОШ І—ІІІ ступенів. URL: https://golovurovs.ucoz.ua/news/den_zakhisnika_ukrajini/2016-10-28-70; День Героїв Небесної Сотні. 20.02.2018. Київлівська філія. Школа-садок. URL: <https://kilov-school.wixsite.com/2018>

²⁸ Громадська Л. «Невтомні павучки»: жінки з Головурова плетуть сітки для ЗСУ. *Вісмі* (Бориспіль). 2023. Січень; див. також фейсбук-групу «Г.О. Миразом»: URL: <https://www.facebook.com/groups/266195294006880/user/100030673656531>

легітимність). Їх поєднання забезпечувало стійкість і відкривало можливості для культурного самоствердження в умовах структурної вразливості — через підтримку соціальних зв'язків, ініціативу, пам'яттєву й освітню активність. Розподіл і використання цих капіталів не є автоматичними, вони формуються в контексті локальної взаємодії, історичної пам'яті та інфраструктурної ситуації. Саме тому мікроісторичний підхід дозволяє побачити, як ці ресурси мобілізуються або втрачаються в конкретних громадах.

Депопуляція, старіння населення, що посилилися в пострадянські десятиліття, стали маркерами незавершених трансформацій і глибинної структурної вразливості сільських громад. У Бориспільському р-ні, за даними Державного реєстру актів цивільного стану громадян, ще 2018 р. смертність істотно перевищувала народжуваність²⁹. Подібні тенденції спостерігалися і в інших регіонах України [8]. Ці процеси оголюють обмеженість державної підтримки й нерівномірність змін. Водночас там, де зберігалася соціальна активність, село постає не як об'єкт занепаду, а як суб'єкт культурного і громадянського оновлення — джерело дії, пам'яті та спільності.

Такий досвід неоднорідний: поряд із громадами, що мобілізували локальні ресурси, існують простори глибокої демографічної й інфраструктурної деградації. Їх вивчення через мікроісторичний підхід дає змогу виявити як опори стійкості, так і тривалі травматичні сценарії. Порівняльний аналіз на прикладі Головурова та Кийлова дозволяє простежити карту регіональних типів пострадянських трансформацій, де село постає не пасивним тлом, а чутливим індикатором цивілізаційних зсувів — від втрати інфраструктур до відновлення локальної суб'єктності.

* * *

Аналітична рамка «село після імперії» пропонує альтернативу моделям занепаду чи модернізації, інтерпретуючи сільські громади як індикатори цивілізаційних зрушень, соціальної резистентності та повсякденної суб'єктності. Вона поєднує локальні студії з постсоціалістичною антропологією та глобальними постколоніальними підходами, демонструючи методологічну релевантність українського матеріалу у ширшому науковому контексті. Інноваційність підходу полягає в поєднанні мікроісторичного аналізу з елементами постколоніальної оптики, з опорою на концепти гібридності та мімікрії [4], культурної пам'яті як простору деколонізації [3], а також критики імперських структур повсякдення. Це дозволяє виявити, як у щоденних господарських, сакральних і цифрових практиках локальні громади дистанціювалися від радянського символічного порядку. Емпіричну основу становлять польові спостереження, інтерв'ю, архівні документи та локальні джерела, зібрані у селах Київщини у 2015—2020 рр. Уперше в українській гуманітаристиці проаналізовано, як сільське середовище функціонувало як простір радянського імперського впорядкування — через контроль над працею, ритуалами й колективною пам'яттю. Водночас воно поступово ставало осередком розриву з цим порядком. Дослідження позиціонує село як активного суб'єкта постімперських змін та демонструє

²⁹ Ходченко Т. Демографічна криза на Бориспільщині. *Вісник* (Бориспіль). 2019. 18 січня.

аналітичну силу мікроісторичного підходу у вивченні їх пострадянських проявів. Поєднання усної історії, архівних матеріалів, цифрових слідів і польових спостережень дозволило реконструювати повсякденне життя як динамічний перехідний простір між радянською спадщиною й пострадянською сучасністю. Випадок Головурова та Кийлова показав, що сільські громади не лише реагують на зовнішні виклики, а й формують власні стратегії адаптації та опору. Вони стали осередками економічної винахідливості (маятникова міграція, дрібне підприємництво, неформальні практики), що використовує залишки радянської інфраструктури; плюралізації пам'яті через локальні музеї, фейсбук-групи, родинні архіви, в яких простежується поступова деконструкція уніфікованої радянської меморіальності; місцевої суб'єктності, що проявляється в догляді за простором, ініціативах саморепрезентації та горизонтальних формах взаємодії. Аналітична рамка «село після імперії» дає змогу вийти за межі редукціоністських схем модернізації чи занепаду, а на локальному рівні набуває емпіричної переконливості. У цьому підході сільський простір осмислюється як місце продукції нових форм соціальності, пам'яті й політичного буття. Зрештою, локальна спільнота постає не як периферія історії, а як автономна аналітична одиниця, що генерує знання про постімперські трансформації. Така перспектива відкриває потенціал для подальших порівняльних студій у ширшому постсоціалістичному та постколоніальному контекстах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Lefebvre, H. *The Production of Space* (D. Nicholson-Smith, Trans.). Oxford: Blackwell, 1991. 454 p.
2. Bourdieu, P. *The Forms of Capital*. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, 1986. 241—258.
3. Assmann, A. Transformations between History and Memory. *Social Research*. 2008. 75 (1): 49-72.
4. Bhabha, H.K. *The location of culture*. London and New York, 1994. 285 p.
5. Scott, J.C. *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. Yale University Press, 2013. 389 p.
6. Hann, C. Backwardness Revisited: Time, Space and Civilization in Eastern European Rurality. *Comparative Studies in Society and History*. 2015. 57(4): 881-911. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0010417515000389>
7. Weiner, A. Nature, Nurture, and Memory in a Socialist Utopia: Delineating the Soviet Socio-Ethnic Body in the Age of Socialism. *The American Historical Review*. 1999. 104(4): 1114-1155. DOI: <https://doi.org/10.2307/2649563>
8. Baranovskyi, M. Osoblyvosti poliaryzatsii silskoho naselennia Chernihivskoi oblasti: lokalnyi rivnen. *Ekonomichna ta sotsialna heohrafiia*. 2011. 63: 64-71 [in Ukrainian]. [Барановський М. Особливості поляризації сільського населення Чернігівської області: локальний рівень. *Економічна та соціальна географія*. Вип. 63. Київ, 2011. С. 64—71].
9. Baranovskyi, M. Postadianska transformatsiia silskoho prostoru v Ukraini: vid poliaryzatsii do detsentralizatsii. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafiu*. 2017. 23(2): 23-29 [in Ukrainian]. [Барановський М. Пострадянська трансформація сільського простору в Україні: від поляризації до децентралізації. *Часопис соціально-економічної географії*. Вип. 23(2). Харків, 2017. С. 23—29].

10. Bilan, O.V. Faktory konkurentospromozhnosti ta formy vlasnosti na zemliu, osoblyvosti yikh proiavu v silskomu hospodarstvi. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*. 2011. 4(49): 72-76 [in Ukrainian].
[Білан О.В. Фактори конкурентоспроможності та форми власності на землю, особливості їх прояву в сільському господарстві. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. Вип. 4(49). Полтава, 2011. С. 72—76].
11. Padalka, S. Ukrainske selo v umovakh sotsialno-ekonomichnoho tranzytu: transformatsii chy vyzhyvannia? *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2016. 4: 108-122 [in Ukrainian].
[Падалка С. Українське село в умовах соціально-економічного транзиту: трансформації чи виживання? *Український історичний журнал*. 2016. № 4. С. 108—122].
12. Padalka, S. Kultura yak identyfikuiuchy ukrainske selo chynnyk: ideolohiia, polityka, tradytsiini zasoby (1960—1980-i rr.). *Istoriia nauky i biohrafistyka*. 2018. 3 [in Ukrainian].
[Падалка С. Культура як ідентифікуючий українське село чинник: ідеологія, політика, традиційні засоби (1960—1980-і рр.). *Історія науки і біографістика*. Вип. 3. Київ, 2018].
13. Padalka, S. Ahrarne pidpriemnytstvo i pidpriemtsi: umovy ta problemy stanovlennia v Ukraini (1990—2000-ni rr.). *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka*. 2021. 26: 141-157 [in Ukrainian].
[Падалка С. Аграрне підприємництво і підприємці: умови та проблеми становлення в Україні (1990—2000-ні рр.). *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. Вип. 26. Київ, 2021. С. 141—157].
14. Bondarenko, H. Sotsiokulturni zminy povsiakdennia silskoi liudnosti Naddniprianshchynu. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*. 2024. 2(402): 27-34. DOI: <https://doi.org/10.15407/nre2024.02.027> [in Ukrainian].
[Бондаренко Г. Соціокультурні зміни повсякдення сільської людності Наддніпрянщини. *Народна творчість та етнологія*. Вип. 2(402). Київ, 2024. С. 27—34].
15. Lintsova, N. Formy trudovoi povedinky selian: rezultaty sotsiolohichnoho doslidzhennia silskoho sposobu zhytti. *Hrani*. 2014. 8: 69-76 [in Ukrainian].
[Лінцова Н. Форми трудової поведінки селян: результати соціологічного дослідження сільського способу життя. *Грані*. Вип. 8. Дніпропетровськ, 2014. С. 69—76].
16. Hodovanska, O. Radianske povsiakdennia kriz pryzmu lokalnosti. *Narodoznavchi zoshyty*. 2021. 6(162): 1349-1355. DOI: <https://doi.org/10.15407/nz2021.06.1349> [in Ukrainian].
[Годованська О. Радянське повсякдення крізь призму локальності. *Народознавчі зошити*. Вип. 6(162). Львів, 2021. С. 1349—1555].
17. Khanenko-Frizen, N. U poshukakh novoho subiekta istorii: proekt “Usna istoriia dekolektivizatsii v Ukraini 1990-kh rr. — selianskyi dosvid”. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2010. 5: 179-190 [in Ukrainian].
[Ханенко-Фрізен Н. У пошуках нового суб'єкта історії: проєкт «Усна історія деколективізації в Україні 1990-х рр. — селянський досвід». *Український історичний журнал*. 2010. № 5. С. 179—190].
18. Lozynska, T.M. Arkhetypy ta uiava u formuvanni silskykh neospilnot: vysnovky dlia derzhavnoi polityky rozvytku silskykh terytorii. *Ukrainskyi sotsium*. 2021. 1(76): 69-76. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2021.01.069> [in Ukrainian].
[Лозинська Т.М. Архетипи та уява у формуванні сільських неоспільнот: висновки для державної політики розвитку сільських територій. *Український соціум*. Вип. 1(76). Київ, 2021. С. 69—76].
19. Smolnitska, M. & Baryshpolets (Loboda), M. Znaty selo: povsiakdenna istoriia, pamiat i dzherela piznoradianskoi Ukrainy. *Intermarum: istoriia, polityka, kultura*. 2025. 16: 87-105. DOI: <https://doi.org/10.35433/history.112095> [in Ukrainian].

- [Смольницька М., Барішполець (Лобода) М. Знати село: повсякденна історія, пам'ять і джерела пізньорадянської України. *Интермарум: історія, політика, культура*. Вип. 16. Житомир, 2025. С. 87—105].
20. Vermenych, Ya. Rehionalna analityka v Ukraini: suchasni dyskursy sotsiohumanitarystyky: Analitychna zapyska. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2018 [in Ukrainian].
[Верменич Я. Регіональна аналітика в Україні: сучасні дискурси соціогуманітаристики: Аналітична записка. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. 110 с.].
21. Korinnyi, M.M. (Comp.). Administratyvno-terytorialnyi podil Kyivshchyny 1918—2010 rr.: dovidnyk. Bila Tserkva, 2012 [in Ukrainian].
[Адміністративно-територіальний поділ Київщини 1918—2010 рр.: довідник. Авт.-упор. М. Корінний. Біла Церква, 2012. 304 с.].
22. Shymko, O.V. Silske zhytlove budivnytstvo u Donbasi u 1965—1985-kyh rr.: khronolohiia problemy ta metody vyryshennia. *Istoriia ta beohrafiia*. 2020. 58: 144-150 [in Ukrainian].
[Шимко О.В. Сільське житлове будівництво у Донбасі у 1965—1985-х рр.: хронологія проблеми та методи вирішення. *Історія та географія*. Вип. 58. Харків, 2020. С. 144—150].
23. Moroz, V. Holod 33 roku i ukrainizatsiia: Paraleli i vzaiemozalezhnosti. *Suchasnist*. 1983. 10: 3-16 [in Ukrainian].
[Мороз В. Голод 33 року й українізація: Паралелі і взаємозалежності. *Сучасність*. 1983. Ч. 10. С. 3—16].
24. Laas, N. Stanovyshche v silskomu hospodarstvi. *Ekonomichna istoriia Ukrainy: Istoryko-ekonomichne doslidzhennia*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2011. 2: 463-471 [in Ukrainian].
[Лаас Н. Становище в сільському господарстві. *Економічна історія України: Історико-економічне дослідження*. Т. 2. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. С. 463—471].
25. Laas, N. Povsiakdenne zhyttia. *Ekonomichna istoriia Ukrainy: Istoryko-ekonomichne doslidzhennia*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2011. 2: 485-494 [in Ukrainian].
[Лаас Н. Повсякденне життя. *Економічна історія України: Історико-економічне дослідження*. Т. 2. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. С. 485—494].
26. Zyl, A. & Malyshevska, O. (Comps.). Boruspilshchyna — kraj dobra i liubovi. Kyiv. 2013 [in Ukrainian].
[Бориспільщина — край добра і любові. Упоряд. А. Зиль, О. Малишевська. Київ, 2013. 512 с.].
27. Bilan, Yu. Migration of the Ukrainian Population: Economic, Institutional and Sociocultural Factors. Ubiquity Press, 2017. 320 p.
28. Kovalenko, N.M. Marketynhova stratehiia rozvytku zamiskoho klubu “Selfish Club” u s. Kyiliv Kyivskoi oblasti: vypuska kvalifikatsiina robota bakalavra. Kyiv: KNEU, 2020. URL: <http://dp.knute.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4530?show=full> [in Ukrainian].
[Коваленко Н.М. Маркетингова стратегія розвитку замиського клубу «Selfish Club» у с. Кийлів Київської області: випускна кваліфікаційна робота бакалавра. Київ: КНЕУ, 2020. 94 с. URL: <http://dp.knute.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4530?show=full> (дата звернення: 14.05.2025)].
29. Chertova, K.M. Suspilno-korysna pratsia yak chynnyk sotsialnoho vykhovannia uchnivskoi molodi (50—90-ti XX st.). *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Pedahobichni nauky*. 2013. 11(2): 51-62 [in Ukrainian].
[Чертова К.М. Суспільно-корисна праця як чинник соціального виховання учнівської молоді (50—90-ті XX ст.). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. Вип. 11(2). Луганськ, 2013. С. 51—62].

30. Baryshpolets, M.K. & Smolnitska, M.K. Pamiat pro Druhu svitovu viinu v imenakh i podiiahk: Holovuriv, Kyuliv, Rudiakiv. Boruspil, 2020 [in Ukrainian].
[Баришполец М.К., Смольницька М.К. Пам'ять про Другу світову війну в іменах і подіях: Головерів, Київ, Рудяків. Бориспіль, 2020. 748 с.]
31. Sokol, O. Sudylos zhytu. Boruspil, 2011 [in Ukrainian].
[Сокол О. Судилось жити. Бориспіль, 2011. 109 с.]
32. Lytvyn, V. (Comp.). Skarby Pysarskoi hory. Bila Tserkva, 2018. 1 [in Ukrainian].
[Скарби Писарської гори. Гол. ред. і упоряд. В. Литвин. Вип. 1. Біла Церква, 2018. 368 с.]
33. Baryshpolets (Loboda), M. & Smolnitska, M. Mizh politykoiu pamiati ta rodynnoiu tradytsiieiu: lokalni stratehii vshanuvannia zhertv Druhoi svitovoi viiny. *Mizh naukovym dyskursom i "pobiedobiesiim": (Do 80-richchia zavershennia Druhoi svitovoi viiny). Ch. 3: "Nikoly znovu" vs "Mozhem povtoryt!" ("Pobiedobiesiie"): Istorychna polityka ta pamiat pro Druhu svitovu viinu.* Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2025. 648-666 [in Ukrainian].
[Баришполец (Лобода) М., Смольницька М. Між політикою пам'яті та родинною традицією: локальні стратегії вшанування жертв Другої світової війни. Між науковим дискурсом і «победобесієм»: (До 80-річчя завершення Другої світової війни). Ч. 3: «Ніколи знову» vs «Можем повторить!» («Победобесіє»): Історична політика та пам'ять про Другу світову війну. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2025. С. 648—666].
34. Pukivskyi, Yu. Formuvannia ta perspektivu onlain-arkhivu usnoistorychnykh i vizualnykh dzherel "Zhyva istoriia". *Arkhivy Ukrainy*. 2023. 2(335): 68-77. DOI: <https://doi.org/10.47315/archives2023.335.068> [in Ukrainian].
[Пуківський Ю. Формування та перспективи онлайн-архіву усної історичних і візуальних джерел «Жива історія». *Архіви України*. Вип. 2(335). Київ, 2023. С. 68—77].
35. Tsumariiev, M.I. Hromada yak subiekt kultury lokalnoi demokratii. *Hrani*. 2018. 21. 3: 82-89. DOI: <https://doi.org/10.15421/10.15421/171842> [in Ukrainian].
[Цумарев М.І. Громада як суб'єкт культури локальної демократії. *Грані*. Т. 21. № 3. Дніпро, 2018. С. 82—89].

Надійшла / Received 25.09.2025

Myroslava SMOLNITSKA

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Senior Research Fellow,
Department of History of Ukraine of the Second Half of the 20th Century,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
smol78@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-0325-2735>

Maryna BARYSHPOLETS

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Senior Research Fellow,
Department of the War-Historical Studies,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
maryna.loboda@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4317-9122>

“THE VILLAGE AFTER EMPIRE”:

EVERYDAY LIFE, MEMORY, AND SUBJECTHOOD
IN THE TRANSFORMATIONAL PROCESSES
OF POST-SOVIET UKRAINE (1991—2020)

This study aims to show that the Ukrainian village represents a full-fledged actor in postsocialist and postcolonial transformations and merits inclusion in global scholarly discourse. Using a micro-historical analysis of the communities of Holovuriv and Kyiliv (villages in the Kyiv region), the study examines how everyday practices, spatial initiatives, and memory projects shape new models of subjecthood and symbolic detachment from the Soviet order. **The methodology of the study** is interdisciplinary, combining a microhistorical approach with a postcolonial optic and spatial analysis. The study draws on the concepts of hybridity, mimicry, cultural memory, and everyday resistance as tools for critiquing imperial legacies in the fabric of post-imperial everyday life. **Scholarly novelty.** The study positions the village as an active subject of post-imperial transformations, proposing the analytical framework of “the village after empire” as an alternative to prevailing models of modernization or decline. This approach interprets rural communities as spaces of everyday subjecthood and social resilience, connecting Ukrainian case studies with postsocialist anthropology and global postcolonial studies. **Conclusions.** The cases of Holovuriv and Kyiliv demonstrate that rural communities not only respond to external challenges but also develop their own strategies of adaptation and resistance. They emerge as sites of economic ingenuity (commuter migration, small-scale entrepreneurship, informal practices), memory pluralization (local museums, Facebook groups, family archives), and local subjecthood (spatial care, self-representation, horizontal interaction). These processes — local adaptation, spatial hybridization, and re-signification of heritage — demonstrate a capacity for cultural self-assertion under conditions of structural vulnerability. The findings open up the potential for a comparative analysis of the post-Soviet experience within a broader post-imperial context.

Keywords: *post-Soviet transformations, village, rural communities, postcolonial optic, everyday life, cultural memory, microhistorical approach, local subjecthood.*